

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

'תיקון עולם' על פי זאב ז'בוטינסקי ובראי משנתו החברתית-כלכלית*

יוצא לאור במסגרת פרויקט 'קול קורא' של המכון
לאסטרטגיה ציונית לפרסום עבודות אקדמיות מצטיינות

שירן קרסנוב

יולי 2019

* עיבוד של פרקים נבחרים מתוך: "המושג 'תיקון עולם' על פי זאב ז'בוטינסקי ומרטין בובר, בראי משנתם החברתית-כלכלית כנגזרת של מושג זה: דיון משווה" (עבודה סמינריונית במסגרת הקורס: הגותו המדינית והחברתית של זאב ז'בוטינסקי, בהנחיית פרופ' אריה נאור, האוניברסיטה העברית).

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות.

המכון פועל לשמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות.

המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

בית החברה האזרחית, יפו 224, מיקוד: 94383 ירושלים

224 Jaffa St., 94383 Jerusalem

Tel. +972 2 581 7196

info@izs.org.il; <https://izs.org.il/he/>

תוכן עניינים

מבוא : התהוות התנועה הציונית וההגות היהודית הציונית..... 4

פרק ראשון : המושג 'תיקון עולם'..... 10

פרק שני : 'תיקון עולם' על פי ז'בוטינסקי..... 16

פרק שלישי : המשנה החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי כנגזרת

מהמושג 'תיקון עולם'..... 25

סיכום..... 32

ביבליוגרפיה..... 34

מבוא: התהוות התנועה הציונית וההגות היהודית

הציונית

מאז המאה ה-17 והמאה ה-18 אנו עדים לפריצת מעגל התודעה ההרמטי של גלות וגאולה שהקיף את הוויית הקיום היהודית. החשיבה החילונית-ליברלית של המאה ה-17 והמאה ה-18 שינתה לחלוטין את הלך הרוחות באירופה. השיח שסבב במערב אירופה בדבר יכולתו של האדם, כוחה של התבונה האנושית, טובתו, אושרו וזכויותיו של הפרט, הקיף את מכלול תחומי העיסוק האנושי בניסיון לשחרר את האנושות מכבלי ממסדים ואמונות דתיות. חלוצי עידן הנאורות השתכנעו שהדתות הממוסדות אינן יכולות להתמודד עם שאלות ועובדות שמציבים ההשכלה והמדע.¹

הרעיונות ההומניים-ליברלים בדבר שוויון הזכויות וההפרדה בין דת למדינה הביאו לשינוי עקרוני גם ביחס אל היהודים, ופתחו בפניהם את האפשרות להתאזרח ולהשתלב במדינות מגוריהם. האמנציפציה חוללה תמורה משמעותית במעמדם של היהודים, אפשרה להם להצטרף לרוב ולהשתתף שותפות שוות ערך בחברה המבוססת על רעיון הקדמה האנושית ועל השקפת עולם פוליטית-

¹ אלה בלפר, זהות כפולה: על המתח בין ארציות לרוחניות בעולם היהודי (ירושלים: אוניברסיטת בר אילן, 2004), עמ' 22.

חילונית המעלה על נס את זכויות האדם וחירותו. התגובה המיידית של רוב היהודים לאקלים הדעות הליברלי-לאומי-חילוני הייתה אמירת הן גמור, שהתבטאה בניסיון לפרוץ את חומות הגטו באמצעות חילון והשכלה.²

ספרות ההשכלה העברית, בהשפעת הפילוסופיה הגרמנית מחד והספרות הרוסית מאידך, יצאה בקריאת תיגר על הווייתה של היהדות והתגדרותה בעולמה של תורה, דבר שהוביל להתבוללות והתנתקות מוחלטת מעולם התורה אצל רוב היהודים בארצות אלו. יתר על כן, הזיכרון הקולקטיבי, עיקרי האמונה ותפיסת ההיסטוריה הועמדו לבחינה מחודשת, ותופעת הגלות נתפסה מעתה בתור קיומיות יהודית נורמטיבית, שכל האסוציאציות השליליות של חטא ושל עונש, של שכינה בגלות או של אבל על ציון נעדרו ממנה לחלוטין. כך התיישבה, למעשה, ההשתייכות הלאומית למולדת האירופית וההשתלבות המלאה בתוכה עם השתייכות יהודית המוגדרת בתחום מושגי-ערכי שונה לחלוטין.³

ואולם, למרות האמנציפציה, דחתה אירופה אם בגלוי ואם במסווה, את ניסיונות ההשתלבות של יהודייה. תכניה של העוינות

² שם, עמ' 23-24.

³ שם, עמ' 24.

התאולוגית עברו גלגול של חילון ושל היסטוריוזציה, ועטו לבוש של גזע, של לאום ושל מאפיינים חברתיים-מעמדיים. אותה דחייה, שהתאפיינה גם בפרעות אנטישמיות ביהודים, הובילה להבנה כי קצרה ידה של האמונה בשכל הישר ובאפשרות ההחלה של אחוות האדם מלפתור את בעיית הקיום של הישות היהודית הקיבוצית. אז החלה לצמוח התנועה הציונית, אשר היעד המשותף לכל גווייה ופלגיה היה גאולה מן המצר.⁴

המפגש היהודי עם הרומנטיקה הלאומית של המאה ה-19 היה אפוא אמביוולנטי; מחד, היהודים הוקסמו מגלי ההתעוררות הלאומית, על כל שלביהם וגווייהם, ומאידך, היו גם הפגיעה הקשה שפגעו ביהודים, רדיפת הזר והאנטישמיות שאירופה החדשה הייתה נגועה בהם. כבר מראשיתה הייתה הציונות מוקד משיכה לשני קצוות בקשת התודעה היהודית: התודעה הדתית, המכוונת אל גאולה היסטורית-מטאפיסית העתידה להחזיר את ישראל לברית הארץ, והתודעה החילונית, שהייתה מהפכה נגד ברית זו במשמעויות המטאפיסיות והארציות גם יחד. אבל מי שהפך לחוד החנית של התנועה הציונית, ולגורם המרכזי בעיצוב

⁴ שם, עמ' 24-25.

האידאולוגיה והתרבות שלה ובהגדרתם ומימושם של יעדיה, היה הבסיס החילוני-מהפכני והתרבות האירופית שלו.⁵

יחסה של הציונות לעולם היהודי הפנימי היה תשלוּבת אמביוולנטית של ניגודים, כאשר היניקה והכפירה הצטלבו במוקד התודעה והיעדים של המהפכה. כך למשל, שלילת הגולה שהייתה רכיב מרכזי במהפכה הציונית, הייתה זהה לשלילת מסורת הדת, ועם זאת, המהפכה הציונית ינקה משלילת גולה נוסח המסורת, כלומר תפיסת הגולה כשבר לאומי בעולם טעון תיקון. כמו כן, מעשה הגאולה הממשי היה כרוך, למרבה הפרדוקס, בשלילת הגולה ובכפירה ביסודות האמונה המטאפיזית של מסורת הגאולה, אבל עצם השלילה השיקה לשיבת ציון, שהיא חלק משמעותי במהותה של המסורת, הדת ומחוז חפצה של האמונה המשיחית.⁶

בין מנהיגיה האידאולוגיים הבולטים של התנועה הציונית, עליו אכתוב בעבודה זו, היה זאב ולדימיר ז'בוטינסקי (1880-1940). ז'בוטינסקי, נולד באודסה ולמד משפטים בברן וברומא שם

⁵ שם, עמ' 25.

⁶ שם, עמ' 26.

התגבשה השקפתו בנושאי מדינה וחברה.⁷ הבחירה בהוגה זה נובעת מהעובדה כי הוא לא הסתפק בניסוח מטרות פוליטיות פרגמטיות ובהתוויית דרכי פעולה להשגתן,⁸ כי אם השקיע מאמצים בחקר המין האנושי והגדרת דרכי פעולתו כפי שאלו צריכים להתממש בעולם. כלומר, ז'בוטינסקי הכיר ביכולתו ואף בחובתו של האדם לתקן את העולם, אם כי בדרכים שונות מאלו של הוגים אחרים כמו מרטין בובר.

ברצוני להתעלם מן ההיבט האמוני ביחס הפרדוקסלי של יניקה-כפירה מן המסורת היהודית שהוזכר לעיל, ולהציג את תפישת י'תיקון העולם' של ז'בוטינסקי כפי שהוא מציג אותה, כמבוססת על היניקה מן המסורת. הסיבה לכך היא שבכתביו ניכר שימוש רב במקרא ובאל כביסוס לדבריו. על כן, עבודה זו העוסקת במהות הגותו, דהיינו במסר אותו ניסה להעביר, אינה מצדיקה עיסוק בשאלה האם השימוש במקרא ו/או בהזכרת האל נעשה מתוך אמונה כנה או כאלמנט רטורי. בעבודה זו אטען כי המשנה החברתית-כלכלית של זאב ז'בוטינסקי אינה אלא נגזרת של המושג י'תיקון עולם' כפי שמושג זה התפרש בעיניו. בחלק הראשון

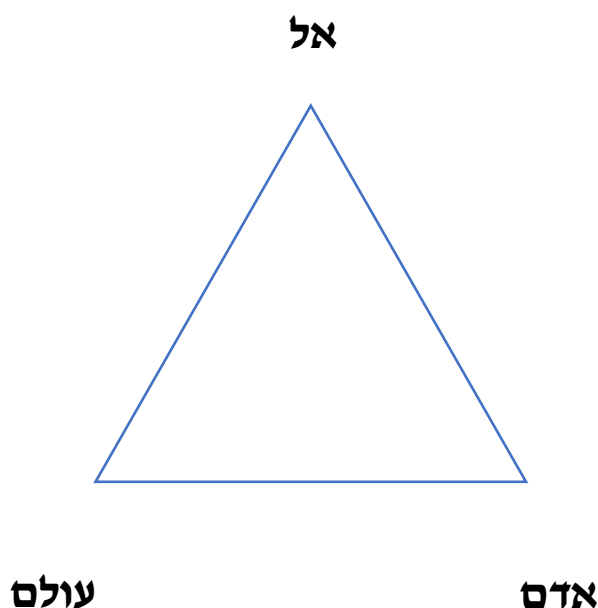
⁷ אלה בלפר, זהות כפולה: על המתח בין ארציות לרוחניות בעולם היהודי (ירושלים: אוניברסיטת בר אילן, 2004), עמ' 99.

⁸ שלום, רצבי, "גזע, לאום ויהדות בהגותם הלאומית של מ"מ בובר וזאב ז'בוטינסקי: דיון משווה".
16/5/17, <http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zeev3c.pdf>

יוצג המושג 'תיקון עולם' על הסתעפויותיו השונות, ותיבחן גישתו של ז'בוטינסקי לרעיון זה. בחלק השני, אראה כי המשנה החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי היא פועל יוצא של אותו רעיון.

פרק ראשון: המושג 'תיקון עולם'

כרקע למושג 'תיקון עולם', אבקש להתחקות אחר המתודולוגיה המוצגת בספר "הגיונות במחשבת ישראל" מאת ד"ר אבינועם רוזנק, ולהציג בפניכם דגם הנטוע בכתביו של הוגה הדעות היהודי, פרנץ רוזנצווייג. העולם היווני, וכמוהו גם העולם המקראי, בנויים ממשולש ששלושת מקודקודיו הם: 'האל', 'האדם' ו'העולם', אומר רוזנצווייג. לפי עמדה זו, ניתן לארגן את מכלול המציאות והתרבות האנושית סביב קודקודים אלה.⁹

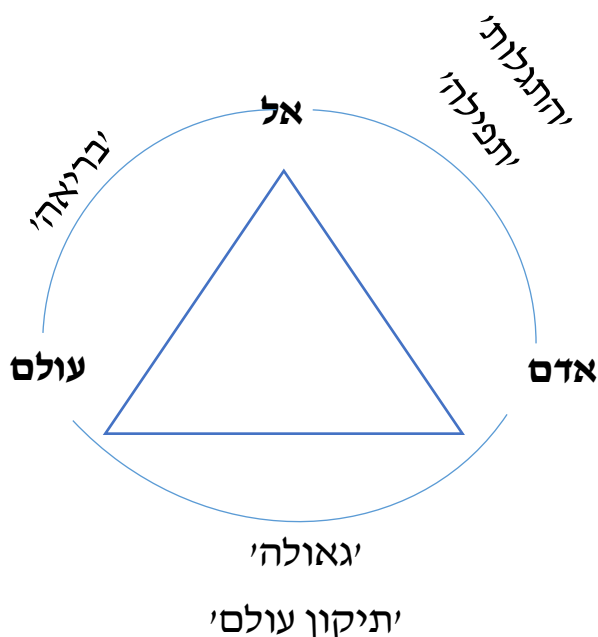
⁹ אבינועם רוזנק, הגיונות במחשבת ישראל: בעקבות שיעוריו של אביעזר רביצקי (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2015), עמ' 27.

המקרא יוצר זיקות אינטימיות בין כל אחד מהקודקודים. כך לדוגמא, המושג 'בריאה' המקשר בין ה'אלי ל'עולם', מופיע כבר בפתיחת הסיפור המקראי: "בראשית ברא אלו-הים את השמים ואת הארץ", כאשר האל בורא את הטבע.¹⁰ כמו כן, הזיקה בין ה'אלי לבין ה'אדם' מהווה נקודת קשר דיאלוגית, כאשר בכיוון אחד נמצא המושג 'התגלות' או 'נבואה', ובכיוון ההפוך מצויה ה'תפילה'. בהתגלות או בנבואה מדבר האל עם האדם, ובתפילה מדבר האדם עם האל. זאת ועוד, הן במחשבה היוונית והן במחשבה המקראית מצוי הרעיון של הידמות לאל וחקיון. במודל היווני, התחקות אחר האל והידמות לו תושגנה על ידי השכלה והבנה, ואילו בחשיבה היהודית על ידי המעשה: "אשר ברא אלו-הים לעשות"; הוא ברא כדי שאנחנו נעשה, נפעל וניצור.¹¹ אשר על כן, הקשר בין ה'אדם ל'עולם', בו ארצה להתמקד, מתואר כקשר של 'גאולה' ו'תיקון עולם'.¹²

¹⁰ שם, עמ' 33-32.

¹¹ שם, עמ' 35-34.

¹² שם, עמ' 36.

המושג 'תיקון עולם' הוא מושג הרואה ביכולתו ואף חובתו של האדם לתקן את העולם, כלומר לחרוג מן העובדתיות השולטת בחייו ולהיות בן-חורין לתקן את המציאות, לעצב את עולמו. לכאורה, תיקון עולם הינו רעיון נשגב המוסכם על הכל, אך לרעיון נאצל זה קיימות בספרות המקצועית שתי גישות שונות בתכלית: תיקון עולם כאידאה ותיקון עולם כתהליך.¹³

בקוטב האחד עומדת גישת תיקון עולם כאידאה, אשר חותרת לסוג של אוטופיה:

¹³ אבי שגיא, "תיקון עולם כאידאה וכתהליך – עיון ביקורתי", דעת 9, 2000, עמ' 31.

משהו שאינו מצוי אלא מתואר בנפש

בלבד... הציור האוטופי הוא ציור של מה

'שראוי להיות'... היסוד השליט כאן הוא

*הכיסוף אל הדבר הנכון.*¹⁴

האוטופיה מציבה את 'מה שראוי להיות', המנוגד למה שישנו. כלומר, תיקון העולם יתממש לאורה של אידאה מסוימת המשרטטת את הרצוי, כאשר הרצוי שולל את המציאות המנוגדת לו ומציע תחתיה אידאה אחרת לארגון העולם.¹⁵ גישה זו של תיקון עולם רואה את המציאות הממשית באופן שלילי ומזהה אותה כלקויה וחסרה, כך שההווה נשלל למען עתיד אחר.¹⁶

רעיון תיקון העולם כאידאה מבוסס על אידאה של עולם מושלם, הרמוני, טוטאלי וסטטי, שכן שלמות אינה מותירה מקום לחוסר הרמוניה או לאפשרויות אחרות. האוטופיה מניחה אידאל פשוט ואחיד ההולם את כל בני המין האנושי ומתעלמת מאופיים האינדיווידואלי של יחידים וחברות. "העולם המתוקן" של תרבות וחברה אחת מציג עצמו בתור "העולם המתוקן" גם עבור הזולת –

¹⁴ מרטין בובר, "היסוד האוטופי בסוציאליזם", בתוך אברהם שפירא (עורך), נתיבות באוטופיה. תל אביב: עם עובד, 1983, עמ' 22.

¹⁵ אבי שגיא, "תיקון עולם כאידאה וכתהליך – עיון ביקורתי", דעת 9, 2000, עמ' 31.

¹⁶ שם, עמ' 34.

כל הזולת, גם זה המתנגד לו.¹⁷ על פי גישה זו, ההתקדמות לעבר העולם האידאלי תיעשה בפועלו של האדם עצמו, בתוך תחומם של ההיסטוריה והזמן האנושי.¹⁸

בקוטב השני עומדת גישת תיקון עולם כתהליך, לפיה איננו משנים סדרי עולם, פרדיגמות או הנחות יסוד, אלא פועלים לתיקוני עולות במציאות נתונה.¹⁹ מדובר בעשיית צעדים קטנים למען הטוב, כאשר היעד הסופי אינו מוגדר מראש במונחים מעשיים או אידיאולוגיים. אנו עושים מה שאפשר ולא עוצרים לחשוב על מה שדרוש, שכן מחשבה כזאת עלולה להביאנו לידי ייאוש. גישה זו היא, במינוח של מרקוזה, 'קץ האוטופיה', שכן היא הולכת ומתהווה מתוך הקיום ולא מכוחה של אידאה חוץ-היסטורית.²⁰ בניגוד לתיקון עולם כאידאה הנטועה בעתיד, תיקון העולם כתהליך נטוע בהווה, במציאות הריאלית שבה חיים בני האדם.²¹

זאת ועוד, רעיון תיקון העולם כתהליך מבוסס על המורכבות של המציאות האנושית.²² כל חברה וכל תרבות מנהלת או עשויה לנהל

¹⁷ שם.

¹⁸ שם, עמ' 33.

¹⁹ ניר מיכאלי, "אנשי המחרת: הקבוצות השיתופיות החדשות בישראל – בין מייסדי קהילות ייעוד למחדשי תנועת העבודה" מתוך אתר פדגוגיה חברתית של ד"ר ניר מיכאלי, עמ' 144: [file:///C:/Users/%D7%A9%D7%99%D7%A8%D7%9F/Downloads/-%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D7%A9%D7%99%D7%A8%D7%9F/Downloads/-%20(1).pdf), 2/6/17.

²⁰ אבי שגיא, "תיקון עולם כאידאה וכתהליך – עיון ביקורתי", דעות 9, 2000, עמ' 37.

²¹ שם, עמ' 6.

²² שם.

מאבק לתיקון שתוכנו נובע ממאפייני הרקע, הייעוד והחיים של אותה חברה ואינו מוכתב על ידי אידאה משותפת אחת.²³ על פי גישה זו, עמלם של בני אדם הוא עמל מתמיד ואינסופי הנובע מרגשות של חמלה ואהבה, שותפות לסבל ואכפתיות.²⁴ הפניית מבט מחודשת זו אל המציאות האנושית, פירושה גם פיתוח שיח ביקורתי מתמיד. מי שצריך לתקן את המציאות מתוך המציאות, מבלי שיש בידיו כלים מוחלטים, נזקק לחברותא ולחיים בצוותא המאפשרים שיחה זו.²⁵

²³ מיכאלי, עמ' 144.

²⁴ שגיא, עמ' 37.

²⁵ שם, עמ' 8.

פרק שני: 'תיקון עולם' על פי ז'בוטינסקי

אומנם ברא האלו-ה את האדם כמו
שהוא, אולם חלילה לו לאדם מלהשלים
עם כך שיהא העולם תמיד "כמו שהוא" –
חייב הוא לשקוד בכל עת על שכלולו, חייב
הוא לנסות בכל עת לתקן את החסרונות
בסדר העולם, שהאלו-ה הניח בו חסרונות
מרובים כל כך – הניחו מלא חסרונות לשם
כך דווקא שיהא האדם נאבק ושואף אל
תיקונו של עולם.²⁶

במאמרו "פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך",
ז'בוטינסקי מציג את תפישתו בנוגע לרעיון תיקון העולם, השייכת
לאסכולת תיקון עולם כתהליך. כעת יוסבר מהלך גיבוש התפישה
הרעיונית של ז'בוטינסקי באמצעות הצגת סיפורי התנ"ך אליהם
התייחס במאמרו, על פי סדר כרונולוגי-מקראי. לאחר מכן,
נתרשם ממסקנותיו לגבי אותם סיפורים, נוסיף חלקים מהגותו
הכללית, ונבדוק את זיקתם ומיקומם בין הקודקודים והצלעות

²⁶ ז'בוטינסקי, "פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך", בתוך יוסף קיסטר (עורך),
לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של ז'בוטינסקי. תל אביב: קשת,
2001, עמ' 63.

בדגם של פרנץ רוזנצווייג. לבסוף, נראה כיצד תפישת י'תיקון העולם' של ז'בוטינסקי מתיישבת עם מאפייני הגישה של י'תיקון עולם' כתהליך'.

כנקודת התחלה נתייחס לדבריו באשר לראשית העולם. על פי המסורת היהודית, כותב ז'בוטינסקי, כל עוד אדם וחווה נמצאים בגן העדן אין הם יודעים מה טוב ומה רע. לאחר אכילה מפרי עץ הדעת וקבלת הידיעה של טוב ורע, כלומר הפיכתם מחיות יפות לבני אדם, אנוסים הם לצאת מגן העדן. לפיכך, הדור הראשון של חברת האדם נולד בתוך עולם פראי ומלא סכנות וצער, עולם שיהיה מן הצורך, כותב ז'בוטינסקי, "לתקנו".²⁷ העולם כפי שנברא היה עולם שלם והרמוני, אך יציאת אדם וחווה מגן העדן יוצרת מציאות חדשה הדורשת תיקון, ומי שנדרשים לתקנה הם בני האדם.

לאחר מכן, בספר בראשית פרק ד' מסופר על קין והבל. בעוד האל שועה אל מנחתו של הבל, רועה הצאן, הוא מואס במנחתו של קין, עובד האדמה. לדברי ז'בוטינסקי, יש כאן הד ליחסו הישן של הבורא אל ה"דעת" – אסור לאדם לטעום מפרי עץ הדעת. לפיכך, מנחתו של קין ש"התחכם" בכך שחרש את אדמת האל וכפה את

²⁷ שם, עמ' 65.

הטבע לשירותו, אינה מתקבלת. עם זאת, לאחר רציחת הבל על ידי קין, הבורא אינו מכרית את הפושע ואף מגן עליו מפני רוצחים אחרים. קין יוצא מפניו, ממשיך לחרוש את האדמה ובונה את העיר הראשונה בהיסטוריה. נראה כי חל כאן מפנה חד בדרכו של העולם; "הדעת" מותרת ואף מבורכת, המסורת הפכה ללוחמת למען זכותו של האדם להשתלט על הטבע, וכתוצאה מכך, נדחקות רגליהן של צורות המשק הנמוכות לטובת הצורות הגבוהות.²⁸

דורות לאחר מכן, אנו נפגשים עם יעקב אבינו. ז'בוטינסקי מתייחס לחלומו של יעקב המופיע בספר בראשית כ"ח, י"ב: "וַיַּחְלֵם וְהִנֵּה סֵלֶם מְצָב אֶרְצָה וְרֵאשׁוֹ מְגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיִרְדִּים בּוֹ".

עוד בראשית נדודיו, חוזה יעקב בחלומו באפשרות להגיע מן הארץ עד השמים, ולהיפך, כלומר קיים מגע תמידי בין האלו-ה והאדם. לפעמים עולה האינטואיציה של האדם עד האלו-הות, ואז זכאי האדם לשנות את פני העולם.²⁹

זאת ועוד, ז'בוטינסקי מזכיר בדבריו שני סיפורים שונים על יעקב אבינו המופיעים בספר בראשית פרק ל"ב. סיפורים אלו מעידים

²⁸ שם, עמ' 66-65.

²⁹ שם, עמ' 64.

על יעקב שאין הוא מקבל את מצבו כנתון אלא פועל לשיפורו, אף על ידי ביצוע תחבולות. שיפור מצבו אינו אלא י'תיקון העולם', במשמעות של שינוי הלך העולם לצרכי האדם בכדי ליצור מציאות טובה יותר לא רק ליעקב עצמו אלא גם לדורות הבאים. עניינו של הסיפור הראשון הוא התחבולה שעשה יעקב לאחר ההסכם עם לבן חותנו. יעקב רעה את צאן לבן והצליח להגיע עמו להסכם פשרה כי שכרו יהיה הצאן שבמיעוט – הצאן בצבע חום ולא רוב הצאן שהיה בצבע לבן. אך יעקב הפעיל את חוכמתו וגרם לרביית הצאן בצבע החום עד שהגיע לעמדת רוב. הסיפור השני, מוזכר בקצרה, ומתאר תחבולה אחרת של יעקב אבינו כאשר התחפש לעשיו אחיו על מנת לזכות בברכת הבכורה. יצחק, שלא ידע שמדובר ביעקב ולא בעשיו, נתן את ברכת הבכורה ליעקב שזכה בברכה באמצעות י'גניבה'.³⁰

בהמשך לסיפורים הללו, דן ז'בוטינסקי במאבק בין יעקב למלאך ה' ומראה כי האל מסכים ואף מברך על מעשיו של יעקב, על 'התערבותו' בסדר העולם ועל ה'תיקון'. ז'בוטינסקי מפרש את המאבק בין המלאך ליעקב כמאבק רעיוני ולא דווקא פיזי. המלאך, המייצג לדידו את מצפוננו של יעקב, שואל האם עצם

³⁰ שם, עמ' 63-64.

העובדה ששיטה בחותנו ובאביו מעידים על חייו שהם חיים של הונאה מתמשכת. ומנגד, משיב לו יעקב כי החלופה הייתה להישאר עבד עני של חותנו הרשע או, ביחס לסיפור השני, להשאיר את הסודות הגדולים של ריבון העולמים, העוברים במעמד הבכורה, לידי אחיו אותו כינה "אפס טוב לבב".³¹

וַיִּזְתֶּר יַעֲקֹב לְבָדוֹ, וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ עַד
עָלוֹת הַשָּׁחַר... וַיֹּאמֶר (למלאך) לֹא
אֲשַׁלְּחֶךָ כִּי אִם בְּרִכְתָּנִי. וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה
שָׁמְךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב. וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר
עוֹד שָׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל, כִּי שָׂרִיתָ עִם
אֱלֹהִים וְעַם אַנְשֵׁים וַתּוֹכַל... וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ
שָׁם. (בראשית ל"ב, כ"ה-ל')

המאבק נגמר בהכרעה ברורה לדרך המעשית בה נקט יעקב על מנת להשיג את מטרותיו, שהיו כשלעצמן חיוביות. בברכת המלאך את יעקב בשם ישראל אנו עדים לתשובתו – "היה ברוך, אתה הלוחם, אתה מתקן העולם!"³²

³¹ שם.

³² שם, עמ' 64.

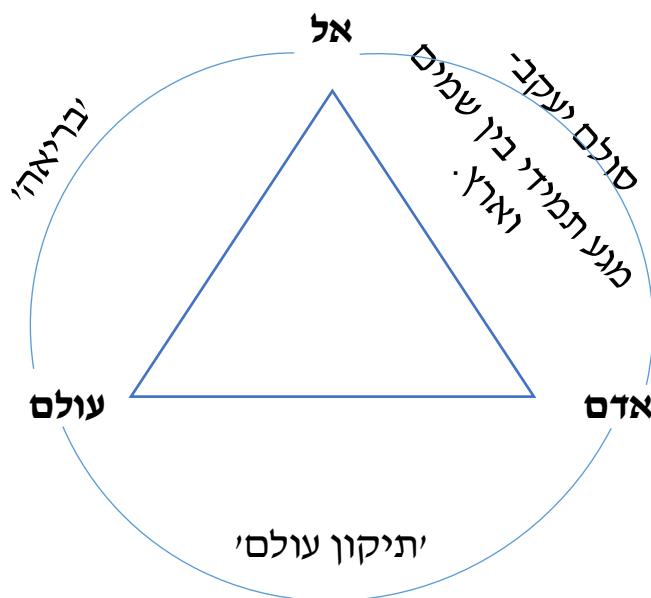
בחזרה לדגם של רוזנצווייג, על היחס של ז'בוטינסקי לאל ניתן ללמוד מהמאמר "גם לאפיקורסים יש חלק בסיני". כפי שכתוב במאמר, ז'בוטינסקי היה אגנוסטיקן גמור, שלא ראה את ממשותו של האל כמוכחת מבחינה עיונית, ועם זאת אין בכתביו שלילה מודעת של עצם קיומה של ישות אלו-הית. הזכרת האל בנאומיו ובמאמריו, כמו גם השימוש שעשה בסיפורי התנ"ך, שימשו מטאפורה ספרותית שתרמה לשכנוע הבריות בעמדתו הפוליטית.³³ לפיכך, מי שנתפש בהגותו כערך עליון הוא האדם היחיד העומד במרכז ההוויה, בעוד העולם הוא מקום בעל חסרונות רבים שיש לתקנו ולשכללו. כדי לאמוד את הזיקה שבין שלושת הקודקודים נוסיף להסתכל בדבריו של ז'בוטינסקי:

*[...] לו ברכני יוצרי בחוכמה ודעת
מספיקות לניסוח שיטה פילוסופית,
הייתי מייסד ובונה את כל שיטתי:
בראשית ברא אלו-הים את היחיד, כל
יחיד הוא מלך השווה לרעהו – והרע
'מלך' גם הוא טוב שיחטא היחיד כלפי
הציבור משתחטא החברה ליחיד; לשם*

³³ אריה נאור, "גם לאפיקורסים יש חלק בסיני: לבירור יחסו של ז'בוטינסקי למורשת היהודית", עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל 16, עמ' 132.

טובתם של היחידים נוצרה החברה לא
להפך; והקץ שבעתיד, חזון ימות המשיח
הוא גן העדן של היחיד[...]. וה'חברה' אין
לה תפקיד אלא לעזור לנופל, לנחמו
ולהקימו.³⁴

אם נסכם את דברינו עד כה, נראה כי הקשר שבין האל לעולם,
מבלי להתייחס לאמונתו של זיבוטינסקי בדבר האמת אלא רק
לדבריו, הוא בריאה, בבחינת זיקה הדדית שהיא מגע תמידי, ואילו
הקשר שבין האדם לעולם הוא של תיקון ושכלול.

³⁴ רפאלה בילסקי בן חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב זיבוטינסקי (תל אביב: דביר, 1988), עמ' 27.

תיקון העולם, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה מעשית, ייעשה בידי האדם, היודע טוב ורע.³⁵ אולם, מעשים אלו אינם מודרכים על ידי האל ואינם מתבצעים לאורה של אידאה כלשהי. אליבא דז'בוטינסקי, כמעט בשום מקום ובשום זמן אין אמת אחת ויחידה, לכל אחד אמת משלו.³⁶ תיקון העולם ייעשה על ידי האדם המשכלל את עולמו בעצמו ולמען עצמו, והמשילה בעולם היא באמצעות התבונה של אותם יחידים, הניתנת להם מבטן ומלידה.³⁷ נראה כי לאחר מעשה הבריאה, האל נדחק במובן מסוים מהמשחק. תיקון העולם, כפי שמציגו ז'בוטינסקי, מתהווה מתוך המציאות הקיימת ובחיים של עמל מתמיד ואינסופי. הגאולה היא מצב בו היחיד יהיה בן-חורין ואדון לגורלו. אלו הם בעצם מאפייניו של תיקון עולם כתהליך.

לא זו אף זו, ז'בוטינסקי רואה את האל כאוהב מורדים; נביאי ישראל וקדשיו טוענים כנגד הקב"ה ומעבירים את רוע גזרותיו. זוהי תפישה המנוגדת לציוויליזציה הסטטית.³⁸ אלו-הים ברא את העולם כדי שיתפתח וייבנה מחדש בידי בני האדם. שינויים

³⁵ זאב ז'בוטינסקי, "פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך", בתוך יוסף קיסטר (עורך), לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 65.

³⁶ בילסקי, עמ' 35.

³⁷ שם, עמ' 83.

³⁸ זאב ז'בוטינסקי, עקרונות מנחים לבעיות השעה (תל אביב: שמגר, 1981), עמ' 10.

חברתיים מתמידים הם, לדברי ז'בוטינסקי, מטרת ההלכה היהודית, ומכאן שההווה הוא העיקר.³⁹ על כן, מדובר בניגוד מוחלט לתפיסת י'תיקון עולם' כאידאה השוללת את ההווה למען העתיד, ורואה בעתיד את הגאולה, כלומר עולם אוטופי וסטטי.

³⁹ שם, עמ' 11.

פרק שלישי: המשנה החברתית-כלכלית של

ז'בוטינסקי כנגזרת מהמושג 'תיקון עולם'

כעת, לאחר שהצגנו את התפישה של ז'בוטינסקי בנוגע למושג 'תיקון עולם', נראה כיצד המשנה החברתית-כלכלית שלו אינה אלא נגזרת של אותה תפישה. כידוע, תפישתו של כל הוגה דעות בתחום החברתי-כלכלי אינה יכולה להיות מנותקת מהגותו הכללית. טבעה של הגות מדינית הוא שכל חלק ממנה חייב להשתלב במכלול השלם שאם לא כן, אין היא ראויה להיקרא בשם הגות.⁴⁰ בפרק זה אראה כיצד אבני הבניין המרכיבים את המשנה החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי משקפים את מאפייני תפישתו לגבי תיקון העולם.

משנתו החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי מאופיינת בייחודיות שבשילוב הרעיון הליברלי של הדמוקרטיה המערבית המודרנית עם רעיונות השאובים מהתנ"ך.⁴¹ ז'בוטינסקי רואה באינטרס הראשוני של האדם דאגה לעצמו ולרצונו להרחיב את תחומי מחייתו. על כן, הגותו החברתית-כלכלית משאירה כר פעולה נרחב שבו יוכל האדם לבטא את טבעו התחרותי. עם זאת, הרעיונות

⁴⁰ בילסקי כהן, עמ' 11.

⁴¹ בילסקי בן חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב ז'בוטינסקי (תל אביב: דביר, 1988), עמ' 46.

השאובים מן המקרא, מוסיפים למשנה הליברלית-מערבית נופך של חזון חברתי, מדיניות רווחה המבטאת רגישות חברתית. בחלק זה, ברצוני להראות כיצד משנה זו בנויה בצורה ניכרת על מאפייני תפישת 'תיקון עולם' כתהליך'. בכל אחת מהפסקאות הבאות אציג את אחד ממאפייני תיקון העולם כתהליך, וכיצד אותו מאפיין בא לידי ביטוי בחלק מסוים במשנה החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי.⁴²

כאמור, 'תיקון עולם' כתהליך' היא תפישה הדוגלת בעשיית צעדים קטנים למען הטוב, כאשר היעד הסופי אינו מוגדר מראש במונחים מעשיים או אידיאולוגיים. ז'בוטינסקי השתמש בטרמינולוגיה המרקסיסטית, אך שינה את תוכנה. בעוד המרקסיסטים והסוציאליסטים העמידו במרכז את האמצעים החומריים, ז'בוטינסקי העביר את הדגש למכשיר הרוחני והשכלי, הלוא הוא התבונה. לדבריו, הגורם הראשי של כל התופעות ההיסטוריות הוא המצב של אמצעי הייצור, אבל בניגוד למרקסיסטים הרואים באמצעי הייצור אמצעים חומריים, ז'בוטינסקי רואה את היחשיבה' שקדמה ליצירת הכלי, והיא אפוא העיקר. לטענתו, יש להעמיד את מדע הכלכלה על ארבעה גורמים (ולא שלושה): טבע,

⁴² שם, עמ' 110.

הון, עבודה והגורם החשוב לא פחות – שכל, יוזמה או מוח.⁴³ לדידו, בעולם ובמשק משל תמיד, וצריך למשול שכלם של אותם יחידים אשר להם ניתן הוא מלידה ומבטן.⁴⁴ ההתחלה לכל ההתפתחות של שיטות הייצור והמכונות למיניהן היא שימוש האדם בתבונתו על מנת לשלוט בטבע, להכתיב לו מה וכיצד עליו לייצר. על פי גישה זו, לאדם רצון לשכלל ולשפר את המצב הקיים בבחינת "לשרות עם אלו-הים" מתוך התבוננות במציאות, ולא בעקבות אידאה כלשהי.⁴⁵

יתר על כן, תפיסתו של ז'בוטינסקי את העבודה היא אחת הנקודות החשובות ביותר של משנתו החברתית-כלכלית. ז'בוטינסקי מדגיש את רצונו של האדם בעבודה שלא רק לצרכי קיום.⁴⁶ עם הטכנולוגיה ההולכת ומתפתחת, יחדל הפועל לעבוד בזיעת כפיו ועבודתו תהפוך לקלה. חיי האדם בעידן המתקדם לא יושתנו עוד על עבודה קשה לצורך הקיום, אלא על הנאה יצירתית. לדידו, אילו היה מתקיים באדם רק הדחף הצמוד לכורח, הייתה הקדמה נפסקת ברגע שהאדם היה יכול להשיג את התנאים המינימליים

⁴³ שם, עמ' 83.

⁴⁴ שם, עמ' 83.

⁴⁵ זאב ז'בוטינסקי, "פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך", בתוך יוסף קיסטר (עורך), לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 63.

⁴⁶ בילסקי בן חור, עמ' 109.

הדרושים להישרדותו.⁴⁷ אך הגורם המרכזי בעיצוב ההיסטוריה הוא אפוא יצר המשחק המורכב מדחף שמקורו גופני ומדחף שמקורו ברוח, ומטרת האדם להגדיל את תחומי החיים החומריים והרוחניים כאחד.⁴⁸ ז'בוטינסקי רואה באדם כיוצר, אולם תנאי הכרחי לכך הוא מדיניות רווחה מינימלית שתפקידה להכחיד את העוני בלבד, ועל ידי כך להעלות את הפירמידה החברתית על כל שכבותיה, כך שהחלשים לא יגיעו לחרפת רעב, זאת, בניגוד לביטול הפערים הכלכליים היוצרים תמריץ לתחרות וליוזמה ההכרחיות לקדמה האנושית.⁴⁹

מאפיין נוסף של תיקון עולם כתהליך הוא עמל אינסופי הדורש שיח ביקורתי מתמיד, כאשר ההווה עומד במרכז.⁵⁰ לעומת החברה העתידית הסטטית אותה מציג הסוציאליזם, ז'בוטינסקי מדבר על חזון של חברה הבנויה על כלכלה חופשית וכולל בתוכה את רעיונות השבת, הפאה, המעשר, והיובל.⁵¹ מרקס קרא למעמד הפועלים להשתלט על אמצעי הייצור, לבטל את הקניין הפרטי וליצור חברה סוציאליסטית שאין בה מנצלים ומנוצלים. ז'בוטינסקי, לעומתו,

⁴⁷ שם, עמ' 86.

⁴⁸ שם, עמ' 90.

⁴⁹ שם, עמ' 106-107.

⁵⁰ שגיא, עמ' 37.

⁵¹ בילסקי בן חור, עמ' 117.

אינו רואה ערך ביצירת מהפכה חד פעמית שכזו, אלא דוגל במהפכות חברתיות לעיתים מזדמנות. לשיטתו, יש לקבוע סדרי צדק סוציאליים קבועים שאינם ניתנים לשינוי ולאפשר כלכלה חופשית שתיצור מציאות דינאמית ומשתנה; הבריות יוסיפו לבקש עצות, לתכנן תחבולות, להיאבק, להתחרות, מהם יתעשרו ומהם יתרוששו. חופש זה יוגבל רק על ידי שני סייגים: הסייג האחד, מהווה ביטוי עדכני למצוות השבת, הפאה והמעשר מהמקרא, כלומר קביעת מערכת חוקים שתייצר גבול וסדר לשעות עבודה, תנאי עבודה, ביטוח ממלכתי של העובדים, קביעת מיסים וחוקים להגנת העובד.⁵² והסייג השני, או ליתר דיוק מה שיעמוד מנגד למשטר החופש הכלכלי, הוא שנת היובל המוצגת במקרא (גם היא בצורה עדכנית שתיקבע על ידי קבוצת חכמים).⁵³ זה יהיה זמן בו יתבטלו החובות, אדם שהתרושש – יוחזר לו רכושו, המשועבד ייעשה בן-חורין, כך שהכל יחזור לאיזושהי נקודת זינוק חדשה, ותתאפשר הזדמנות שווה לכל הפרטים בחברה להתחיל מחדש. כך למעשה נמנעת ההישארות במעגל עוני אינסופי.⁵⁴

⁵² זאב ז'בוטינסקי, "רעיון היובל", בתוך יוסף קיסטר (עורך), לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 55.

⁵³ שם, עמ' 57.

⁵⁴ שם, עמ' 56.

לא זו אף זו, אותו עמל מתמיד ואינסופי נובע מתוך רגשות של חמלה, אהבה, שותפות לסבל ואכפתיות. הביטוי לרגשות אלו במשנתו החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי הוא שלאדם כאדם, ולא משום שהוא עובד, יש זכות לקבל מהמדינה את צרכיו הבסיסיים. זאת ניתן ליישם באמצעות שני חוקים. החוק הראשון, הידוע כ"חמשת הממים", קובע כי כל אדם שיחפוץ בכך יקבל הספקה של צרכים מינימליים: מזון, מעון, מלבוש, מורה ומרפא. מידתו של כל אחד תיקבע באותה חברה ובאותו זמן. החוק השני קובע כי על מנת לספק צרכים אלו המדינה תגבה בכפייה מיסים מכל האזרחים. מדובר בעצם במדיניות רווחה; ז'בוטינסקי תובע מן המדינה לפטור את אזרחיה מחמש דאגות יסוד של קיומם החומרי והתרבותי.⁵⁵

מאפיין נוסף הוא המורכבות של המציאות האנושית.⁵⁶ כל חברה וכל תרבות מנהלת או עשויה לנהל מאבק לתיקון שתוכנו נובע ממאפייני הרקע, הייעוד והחיים של אותה חברה; אין אמת אחת ויחידה, לכל חברה אמת הנכונה לה.⁵⁷ הנושא העיקרי לפלוגתא החריפה של ז'בוטינסקי עם התפישה הסוציאלית היה מהותו

⁵⁵ רפאלה בילסקי כהן, "על משנתו החברתית והכלכלית של זאב ז'בוטינסקי (הקדמה)", בתוך יוסף קיסטר (עורך), לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 37-38.

⁵⁶ שם, שם.

⁵⁷ בילסקי בן חור, עמ' 35.

ותפקידו של הפרולטריון. בעוד הסוציאליסטים ראו בתפקידו של הפרולטריון הגשמת האידאליים של האנושות כולה, ז'בוטינסקי חלק על עצם המושג "אידאליים של האנושות". לדבריו, התפתחותם של לאומים שונים הוא תנאי הכרחי לקדמה תרבותית, היות שקדמה מחייבת פלורליזם וכל אומה מביאה עמה תרבות שונה. לפיכך, הוא ראה את עידוד ההתפתחות של הלאומים השונים כאחד מתפקידיו העיקריים של הפרולטריון.⁵⁸ כמו כן, משום שז'בוטינסקי הניח שכל לאום מפתח בארצו כלכלה בעלת סממנים מיוחדים, הוא בנה את הגותו החברתית-כלכלית על יסודות השאובים מהתנ"ך, מהזמן שללאום היהודי הייתה ארץ בה פיתח את מחשבתו הסגולית בתחומי החברה והכלכלה.⁵⁹

⁵⁸ שם, עמ' 79.

⁵⁹ בילסקי בן חור, עמ' 115.

סיכום

בעבודה זו עמדנו על משמעותו של המושג 'תיקון עולם' על פי ראיית עולמו של זאב ז'בוטינסקי והראינו כיצד נגזרת ממנה תפישתו בתחום החברתי-כלכלי, מתוך הנחה כי תפישתו של כל הוגה דעות בתחום החברתי-כלכלי אינה יכולה להיות מנותקת מהגותו הכללית.

בחלק הראשון של העבודה, הגדרנו את המושג 'תיקון העולם' ככזה הרואה ביכולתו ואף חובתו של האדם לחרוג מן העובדתיות השולטת בחייו ולהיות בן-חורין לתקן את המציאות ולעצב את עולמו. ערכנו הבחנה בין שתי גישות שונות למושג זה: תיקון עולם כאידאה, ותיקון עולם כהליך. ראינו כי ז'בוטינסקי דגל בגישה השנייה; הוא טען שעל האדם לעמול לתיקון ושכלול עולמו באופן מתמיד, מתוך תבונתו ולא עפ"י הדרכה כלשהי, בעשיית צעדים למען הטוב ומבלי להגיע ליעד סופי ומוגדר. ז'בוטינסקי הוסיף לדבר על היחיד כמי שצריך לפעול על פי יצרו על מנת לקדם את עצמו ומתוך כך יועיל לחברה כולה. ניתן להיווכח כי ז'בוטינסקי רואה באדם כמי שעליו מוטלת האחריות לתקן את עולמו. החברה, לפיו, איננה צריכה להיות אחידה אלא יש לעודד קיום

לאומים שונים שיחיו על פי האמת הנכונה עבורם בהתאם לרקע המשותף, הייעוד והתרבות הייחודיים להם.

בחלק השני של העבודה הצגנו את המשנה החברתית-כלכלית של ז'בוטינסקי כמבטאת את מאפייני תפישת תיקון העולם בה אחז. כפי שהבחנו, ז'בוטינסקי הינו בעל תפישת תיקון עולם תהליכית, ארצית, המתגבשת מעצם המציאות המורכבת והולכת לעבר שיפור מתמיד שאינו סופי, ללא עתיד מוגדר ושלים. אין זה פלא אפוא שמשנתו החברתית-כלכלית נטועה היטב בצד הכלכלי, הפרקטי, המוחשי וכוללת צעדים ממשיים ליצירת חברה המאפשרת ליחיד חופש פעולה נרחב אך כזה שמוטלות עליו מגבלות על מנת לאפשר לכל פרט להיות שחקן שווה בחברה ולא חלק ממעמד חברתי-כלכלי מקובע, ללא יכולת לשפר את גורלו.

ביבליוגרפיה

- בובר, מרטין. "היסוד האוטופי בסוציאליזם," בתוך אברהם שפירא (עורך), נתיבות באוטופיה. תל אביב: עם עובד, 1983.
- בלפר, אלה. *זהות כפולה: על המתח בין ארציות לרוחניות בעולם היהודי*. ירושלים: אוניברסיטת בר אילן, 2004.
- ז'בוטינסקי, זאב. "פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך", בתוך יוסף קיסטר (עורך), *לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי*. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 61-70.
- ז'בוטינסקי, זאב. "רעיון היובל," בתוך יוסף קיסטר (עורך), *לתיקונו של עולם ז'בוטינסקי: משנתו החברתית כלכלית של זאב ז'בוטינסקי*. תל אביב: קשת, 2001, עמ' 51-60.
- ז'בוטינסקי, זאב. *עקרונות מנחים לבעיות השעה*. תל אביב: שמגר, 1981.
- כהן, רפאלה בילסקי. "על משנתו החברתית והכלכלית של זאב ז'בוטינסקי (הקדמה)", בתוך יוסף קיסטר (עורך), *לתיקונו של*

עולם ז'בוטינסקי : משנתו החברתית כלכלית של זאב

ז'בוטינסקי . תל אביב : קשת, 2001, עמ' 50-11.

נאור, אריה. "גם לאפיקורסים יש חלק בסיני : לבירור יחסו של ז'בוטינסקי למורשת היהודית", עיונים בתקומת ישראל : מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל 16, 2006, עמ' 131 –

.170

פטנאם, הילרי. פילוסופיה יהודית כמדריך לחיים. ירושלים : י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית, 2012.

רוזנק, אבינועם. הגיונות במחשבת ישראל : בעקבות שיעוריו של אביעזר רבינצקי. ירושלים : מרכז זלמן שזר, 2015.

שגיא, אבי. "תיקון עולם כאידאה וכתהליך – עיון ביקורתי", דעות 9, 2000, עמ' 40-31.

מקורות מתוך אתרי אינטרנט

ניר, מיכאלי, "אנשי המחרת : הקבוצות השיתופיות החדשות בישראל – בין מייסדי קהילות ייעוד למחדשי תנועת העבודה", מתוך אתר פדגוגיה חברתית של ד"ר ניר מיכאלי

.2/6/17, <https://sites.google.com/site/socialpedagogy2>

שלום, רצבי, "גזע, לאום ויהדות בהגותם הלאומית של מ"מ בובר

וזאב ז'בוטינסקי: דיון משווה" מתוך

<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zeev3c.pdf>

.16/5/17